

AZ ÉLŐ JOGI NÉPSZOKÁSOK EURÓPÁBAN

A századfordulón a törvényalkotással foglalkozó legelőkelőbb európai jogászokban már az a meggyőződés alakult ki, hogy a huszadik században a törvények és rendeletek, tehát a belső állami jog olyan, részletkérdésekre is kiterjedő összefüggő egésznek alkot majd, amely az élet minden követelményére szabályt tartalmaz.

Ezt a nézetüket akkor két körülmény felületese és csak felszínes értékelése látszott alátámasztani. Az egyik a jogi szokások számának és intenzitásának csökkenésével összefüggésben a szokásjog fejlődési ívének aláhanyatlása, a másik az írott jog szerepének növekedése volt.

A jogtörténeti fejlődés elég világosan nyomon követhető. A legrégebbi emberi társadalmakban a jog szerepét a szokás töltötte be, tehát az egyén és a társadalom, a jogok és a kötelezettségek egymásra hatásának központi szabályozója a szokásos volt. Nehezen lehet elképzelni, hogy a fejlődés ezen a szakaszán lényeges elvi különbséget lehetett volna tenni a szokások struktúrájában, pl. az öltözködési szokás vagy a foglalási szokás között. Az emberek a szokásokat belső meggyőződésüket követve alkalmazták: fel sem merült bennük, hogy más módon is élhetnének.

A szokás kizárólagos uralmát az állam létrejötte változtatta meg. Az emberi kapcsolatok legfontosabb szabályai ekkortól kezdve az állam, a nagy uralkodók akarat kijelentésében, a törvényben kerültek kinyilatkoztatásra, tehát a szokás mellett az emberi magatartások befolyásolásának egy új formája, a közhatalmi eszközökkel kikényszeríthető írott jog alakult ki. A feudalizmus hosszú időszakában, szinte a 16. századig Európában a szokásjog és írottjog egyenértékű forrása volt a jognak, a jogi szokás lerontotta a törvényt és viszonyt. A XVIII — XIX. századokban már az írottjog minden területen fölénybe került annak ellenére, hogy egy jelentős jogfilozófiai irányzat, az ún. német történeti-jogi iskola az igazi jogot a jogot teremtő Volksgesitt-en alapuló szokásjogban látta.

Az írottjog a századfordulón már szinte kizárólagos jogforrássá vált. Ekkor több ezer §-os nagy törvénykönyvek, hatalmas rendelet gyűjtemé-

nyek Európa szinte minden országában a technikai fejlődés gyorsulásának ütemében álltak rendelkezésre és olyan lezártnak tűnő belső jogrendszert alkottak, amelyen a jogi szokás, a szokásjog nem üthetett rést. A második világháború után már nemzetközi szinten is törekvések mutatkoztak a jogrendszerek egységesítésére a közel azonossá váló kulturális-műszaki alapokon.

A kialakuló helyzet azt a követelményt támasztaná az állampolgárokkal szemben, hogy családi, gazdasági, kereskedelmi intézkedéseik előtt lapozzák fel a törvénykönyveket és azt tegyék, ami azokban számukra elő van írva. Sokan ma is feltételezik, hogy az emberek jogi műveltsége, jogi tudata meg fogja majd közelíteni a hivatásos jogászokét és ezáltal a jogi köztudat is a kodexek szintjére fog emelkedni. A jogi szokásokat, a szokásjogot ezért az elmúlt hetven esztendő alatt vasvillával akarták kiűzni évezredek során kialakult pozíciójából.

A századfordulón és azóta is sok jogásznak ez volt a törekvése és most, hogy a század hetvenes éveiben járunk, kísérleljünk meg egy rövid áttekintést a rendelkezésre álló empirikus anyag alapján arról, hogy mennyiben valósult meg ez a jogász álom.

Előre kell bocsátanunk, hogy rendkívül gazdag európai anyag áll rendelkezésre, amiből most csak csipegetni fogunk. Az ilyen irányú kutatások történetét felvázoltam 1967-ben „Results and Task of Legal Ethnology in Europa” című tanulmányomban a Párizsban megjelent *Ethnologia Europaea*-ben. Itt alkalmam nyílt a tudománytörténeti összefoglalás mellett arra is rámutatni, hogy olyan jogi szokások is élnek még Európában, amelyek már régen meghaladott társadalomtörténeti fokok idejéből (pl. ősközösség, feudalizmus, stb.) származnak.

Most csak néhányat mutatnék be ezek közül. Ilyen volt a foglalás, a foglaló jegyek szokása, amelynek nyomai több ezer évre visszamenőleg megtalálhatók. Ez az eredeti tulajdonszerzés egyik módja, amelynek tárgya gazdátlan, uratlan dolog lehet. A gyűjtögető életmódot folytató ősember a vadméh odúját éppen úgy a saját jelével látta el, mint ma az a lengyel paraszt, aki a más tulajdonában álló erdőben találja azt meg. A jel biztosította részére a mézhez való jogot és senki sem merte azt vitássá tenni. A halászok a varsáikra, a fogóeszközökre tesznek jelet szinte Európa minden népénél hasonló célból.

A közös munkával kapcsolatban ma is sok régi jogi szokás él. A bándáknál, a bér munkások e csoportjánál a munkamegosztás és a haszonból való részesedés szigorú jogi elveket követ, amelyeket vita esetén az állami bíróságok is elismernek. Hasonló a helyzet a közös vállalkozásoknál. Pl. a norvégoknál a kezdetleges bálnafogásnál való közreműködésre és a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztásánál a részvétel módjához igazodó rendet követnek. Az egymás kiegészítésére szolgáló társasmunkák, a közös földmunkák szinte minden népénél azonos jogi szabályokat fejlesztettek ki. Az élő lapp szakásjog is sok régi hagyományt megőrzött.

A régi törzsi és nemzetségi szervezet különböző lappangó hagyományai

még sokak által követett jogi szokásokban ma is tovább élnek a Balkán egyes körülhatárolt községeiben. Albániában, amely talán ma is jogi szokásokban Európa leggazdagabb országa, a régi törzsi kánonok a felföldeken, a nemzetségre korlátozzák a *párvalasztás* körét (szigorú endogámia), megengedik a *próbaházasságot* és korlátozzák a gyakorlatban a *nő jogait*. Durres környékén a mohamedán parasztok körében még 1959-ben is nagyon gyakori volt a *többnejűség*, mert a nő értékét munkaereje jelentette; 2—3 feleség esetén a férj szinte munka nélkül megélt. M. HASLUCK 1939 körül a Gheg hegyen rendkívül változatos jogi szokásokat figyelt meg és gyűjtött össze.

Külön említést érdemel Albániában és Korzikában a hagyományos elemekkel teletűzdelt, de sokszor korszerű eszközökkel végrehajtott *vérbosszú* (vendetta) intézménye, amely miatt ma is sokan élnek rettegésben. A nagyobb városok környékéről évente 8—10 olyan gyilkosságot emlegetnek, amelyet vérbosszúra vezetnek vissza. A falvak törvénye megköveteli a bosszút és kivetik magukból azt, aki nem követi a szokást, sokszor világszerte kutatnak az után, akin bosszút kell állniok.

Pár évvel ezelőtt egész Jugoszláviában nagy feltűnést keltett egy *Cafo* nevű tanító esete. A vele haragos viszonyban álló másik család kicsalta a faluból és megtámadta, hogy leszámoljon vele. De fegyverével ő terítette le két támadóját, amiért 15 évi börtönbüntetését tölti. Ő maga a börtönben biztonságban van, de családjának 15 férfi tagja nagyapától unokáig tisztában van azzal, hogy minden pillanatban elérhetik valamelyiküket a meggyilkoltak fivéreinek golyói. Házukat ezért magas betonlapokból álló lőrészekkel ellátott kerítéssel vették körül, s ponyvakkal is takarták, hogy senki ne láthasson be még az udvarba sem. Idegent nem engednek magukhoz, a gyermeket orvoshoz nem viszik, a mezőre csak az asszony nép merészkedik, akiket nem érhet a hosszú. Az áldozatok egyik fivére pedig köztudottan készül a bosszúra, mert egyébként az egész falu kinevetné.

A házassággal kapcsolatban Európa különböző népeinél ugyancsak változatos szokások élnek. Ilyen pl. a *jegybér* (móring, Morgengabe), amelyet a férj a házasság megkötése és teljesítése esetére ígér a feleség részére. Ezt sokszor szerződésben kötik ki, más helyen csak második házasság esetén szokásos. Előfordul, hogy kölcsönösen kötnek ki jegybért egymás javára. Akkor válik esedékessé, ha a házasság gyermektelen marad és a férj vagy feleség meghal. Sokfajta szokást jegyeztek fel a *hozománnyal* kapcsolatban, amit a nő hoz a házasságba az együttélés megkönnyítése érdekében. Sok vitát váltott ki a magyar bírói gyakorlatban is a nászajándék megítélése, tehát azoknak az ingóságoknak a sorsa, amelyeket valamelyik házastárs az eljegyzés jeléül, vagy a házasságkötés alkalmával kap a másik házastárstól, rokonaitól vagy ismerőseitől. A probléma az, hogy ezt külön vagyonnak vagy közös vagyonnak kell-e tekinteni; erre nézve pedig általában a helyi jogi szokást veszik irányadónak.

Különböző jelekből arra lehet következtetni, hogy a *nagycsalád*, mint

vagyon- és gazdálkodási közösség a Balkánon, Közép-Európában, Svájcban, Spanyolországban a Pireneusok vidékén, Norvégia nyugati részén a gazdasági változások ellenére sok helyen még fennmaradt. A nagycsalád, amely a családfő férfi vezetése mellett a leszármazók és felmenők 3—4 generációját is munkaközösségbe fogta össze, rendszerint közös házban lakott, közös vagyonban gazdálkodott és tevékenységét szigorú munkamegosztási szabályok szerint végezte. A hasznot részben a közös fejlesztésre fordították, részben belső törvények szerint a kiscsaládok osztották meg maguk között. Nem volt ritka, hogy a kiscsaládok magánvagyonot is szerezhettek maguknak.

A községen belül a *közös jószágtartásra* nézve Európa szinte valamennyi népénél gazdag szokásjogi anyag került összegyűjtésre. A jószágtartó közösségek rendszerint úgy jöttek létre, hogy a társult gazdák legelőt béreltek, pásztorokat fogadtak, a jószág elszállásolására és a tej feldolgozására berendezéseket, eszközöket vásároltak. A gazdák a felmerült költségeket és a tejet vagy sajtot — ez utóbbiakat általában naponta — a felhajtott jószágok arányában osztották meg egymás között. A svájci Alpokban a legelő használatára a mértékegység az ún. tehénjog, amely szinte személyes tulajdont jelent; ez örökölhető, eladható, átruházható jogosultság. Különös szabályok találhatók az ír falvak legelőközösségeire nézve. Romániában minden évben újraalakítják a tejjgazdaságokat és a tavaszi első fejés eredménye határozza meg, hogy a gazdasági évben melyik gazda mennyi sajtot kap.

Az *öröklési szokások* is nagy változatosságot mutatnak, noha a törvényi öröklés alapelve a természetbeni egyenlő osztály. Két jogi szokás a parasztságnál még ma is rendszerint megfigyelhető. Az egyik szerint a családon belül az egyik fiúnak kiváltságos helyzetet biztosítanak, a másik rovására. Ez vagy a legfiatalabb vagy a legöregebb fiú, pl. a magyaroknál az előbbi, a németeknél pedig az utóbbi, de a szokás feltalálható napjainkban a Pireneusokban, Korzika szigetén is és sok helyen más középeurópai népénél. A másik domináló szokás a lányok megrövidítése az öröklésnél, akik általában csak kiházásítást kapnak, olyan indoklással, hogy úgyis hamar elkerülnek a háztól, tehát nem játszanak tovább szerepet a vagyon gyarapításában. Aki távol van a családtól, az általában mindenfelé kevesebbet kap, akár tanulás, iparűzés vagy egyéb ennek az oka, mert azt tartják, hogy „aki távol van, az nem testvér”. A megrövidítés eszköze a végrendelet, vagy ingóságoknál a kiváltságos gyermek részére való közvetlen átadás.

A *kereskedelem* gyorsan változó igényeihez mérten a polgári jog fejlődése sok államban lassúbb és ez ugyancsak vezethet jogi szokások kialakulásához és követéséhez. A lehetőséget erre a szerződési szabadság elve teremti meg, tehát a felek a kereskedelmi szerződésekbe olyan feltételeket vehetnek fel, amilyeneket a legjobbaknak találnak saját érdekeik szempontjából. Ezek törvénytől szabályokká válnak, amelyek a kereskedelmi ügyfelek akaratából folynak a szárazföldi, a vízi szállításoknál,

valamint az ügynöki és a képviseleti szerződéseknél. A fejlett kapitalista államokban (pl. Franciaország) a kereskedelmi kamarák rendszerint összegyűjtik ezeket a *konvencionális szabályokat*, valamint az ún. *usance-okat*, amelyek sokszor a szerződések helyi interpretálásának is az eszközei. Természetesen a nemzetközi kereskedelemben is érvényesülnek szokások, de a jog forrásaivá ezek csak olyan országokban válhatnak, amelyekben a felföldi jog a szokást, mint a jog formális forrását elismeri.

Az áttekintést a különböző európai népek viszonylatában az irodalom gazdag forrásai alapján még folytathatnánk. Mindez meggyőzhet bennünket, hogy a századeleji jogászok már említett jóslata nem vált be, mert a jogi szokások minden európai népnél ma is élnek a belső életviszonyok által meghatározott körben és intenzitással, de természetesen szerepük jóval kisebb, mint a történeti korszakokban volt, vagy mint most is érvényesülnek pl. a gyarmati vagy a kevésbé fejlett országokban.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi a forrása az emberi magatartásokat ma is befolyásolható jogi népszokásoknak, nagyon érdekes eredményekre jutunk.

Elsősorban megfigyelhető a történelmi hagyományok továbbélése, részben azonos csoportokon belül egyik generációról a másikra, részben úgy, hogy valamely felsőbb osztály szokását alsóbb osztály veszi át (gesunkenes Kulturgut).

Európa népeinél a legutóbbi időkben is különböző társadalomtörténeti fokokról származó jogszokások léteznek. Az ősi emberi foglalkozások közül a gyűjtögetés emlékét idézik a foglalójegyek és a velük kapcsolatos jogi szokások, amelyek élő emlékeit A. F. VIRTANEN a finn-ugor népeknél feltárta.

A *jog mágia* körébe tartozik pl. a román „sânger”, a föld négy sarkába ütött véres fakaró Vrancea környékén, amivel H. H. STAHL szerint megvédi idegenektől a földet. Ahogy K. OSTBERG, az ónorvég kezdetleges bálnafogást, a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztására évezredek óta kialakult és alkalmazott szokást leírja, vagy ahogy Albániában a régi nemzetiségi szervezet belső működésére érvényesült szokások a családok életében csökevényként továbbélnek, nehéz elvonatkoztatni magunkat a feudalizmus előtti koroktól. A vándorló cigányoknál és a Balkán egyes primitív, transzhumáló pásztornépeinél is mintha több évszázad óta megállt volna az idő kereke, mert egyik generáció a másikra szinte változatlan tartalommal, szokásmaggal hagyományoz át társadalmi magatartási szabályokat személyi és vagyoni kérdésekben.

A korai és a késői feudalizmus emlékei még inkább fellelhetők az európai jogi néprajz felgyűjtött anyagában. Ezek többnyire a földhöz, a földhasználathoz, a föld fogalmához, örökléséhez fűződnek, továbbá a családhoz. Problematikus lenne valamely történeti korhoz kapcsolni a nagycsaládot, a házközösséget (zadruga), de változatos formáiknak azt a magját, amelyben a XIX. század végétől tanulmányozható volt, már

kétségtelenül a feudalizmus alakította ki. Ugyancsak a feudalizmus különböző elemei szövik át a közös belső szervezetét, a közös feladatok megoldására létrejövő számtalan gazdasági, kulturális és szociális intézményt (pl. a bíróság, a közös jószágtartás, a közös tűzvédelem, a közös temetkezés, stb.), mint a kisebb-nagyobb népi csoportok autochton szerveit, amelyeket főleg a németek és a svájciak vizsgáltak. A kapitalizmus időszakából többek között a kereskedelmi szokások (vásári gyakorlat, *usance*) kerültek a jogi néprajz tárgykörébe. A szocializmus viszonyairól egyelőre nem lehet ebből a szempontból képet alkotni, de úgy tűnik, hogy még az állami szervek belső együttműködésében is szerephez jutnak a „szokásszerűség” tendenciái, az áruforgalmi viszonyokban pedig a kereskedelmi szokások érvényesülnek.

A társadalomtörténeti fejlődés mellett a jog ágazati szempontjából is értékelhetjük anyagunkat. A feltárt szokások főleg a magánjog területére osztályozhatók, tehát a személyi jogot, a tulajdonjogot, a kötelmi jogot (ezen belül a kereskedelmi jogot), az öröklési jogot, a családjogot és a házassági vagyongjogot érintik. Már kevésbé gazdag a közigazgatási jog és a büntetőjog területére tartozó szokásanyag.

A felkutatott jogszokások és jogi hagyományok rendkívül változatosága az etnikai és vallási okokon túlmenően az Európán, valamint az egyes államokon (népeken) belüli egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés egyenes következménye. Levonható az a tanulság, hogy egyetlen nép sincs jogi szokások nélkül. Ez a körülmény változatos kutatási területet biztosít a jövőben még olyan országokban is, amelyekben a jogi kultúra viszonylag magas fokon áll. A jogi néprajz részére a kutatási lehetőség Európa valamennyi országában a jövőre nézve is adva van, bármilyen típusú jogrend uralkodik is benne.

Az irodalmi anyagban a kutatás elnevezésére többféle megoldással találkozunk, attól függően, hogy tárgykörét milyen más tudományokkal hozták kapcsolatba. A franciáknál a néprajzi és a szociológiai jellegű kutatók egyaránt a *folklore juridique* kifejezést használják. Az olaszoknál többféle elnevezéssel találkozunk: *folklore giuridico*, *folkloristica giuridica*, *etnologia giuridica* (főleg jogászok részéről). A németek történeti érdeklődése szerint egyesek a *rechtsgeschichtliche Volkskunde*, vagy *Rechtsarchäologie*, A. H. Post nyomán az *ethnographische Jurisprudenz*, vagy J. Kohler alapján az *ethnologische Rechtsforschung* kifejezést használják, de mindjobban előtérbe kerül a néprajzosok terminológiájaként a *rechtliche Volkskunde* kifejezés. A hollandok a *juridicke folklore*, a lett kutatók a *juridiska folklor*a, a lengyelek az *etnografia prawna*, a csehek a *právní etnografie* és a *právní lidoveda* megjelölés mellett foglaltak állást. A magyaroknál is általában a jogi néprajz, a jogi népszokás-kutatás, népi jogkutatás, népi jogélet kutatás a megnevezése kutatási águnknak, míg Svédországban és Angliában *legal anthropology*-val találkozunk.

Az európai kutatók egy része a jogi néprajzot, illetve azt a tevékenységet, amelyet ezen a néven művelnek, a néprajz ágának, mások a jogtörténet segédtudományának, ismét mások az összehasonlító jogtudomány vagy a szociológia részének tekintik.

Az eredményekhez annak megemlítése is hozzátartozik, hogy a jogi néprajz közös művelésére is történtek már kezdeményezések. Ilyennek tekinthetjük többek között az Académie Internationale de Droit Comparé 1932. évi hágai kongresszusának azt a határozatát, amely a primitív népek írott és szokásjoga mellett feladatául tűzte ki Európa országai népi jogi szokásainak és jogifolklorjának a kutatását. A csehszlovák R. Horna 1952-ben ilyen célból cseh, lengyel és szlovák jogászok kongresszusát javasolta. A Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques VII. (1964) moszkvai tanácskozásain központi témaként szerepelt a szokásjognak, mint a törvényalkotás forrásának a közös kutatása.

A történelmi hagyományok mellett a *kodifikáció*, a könyvekbe lefektetett jog fejletlensége is nyit meg csatornákat a jogi szokás számára. A jogszabály és a joggyakorlatban jelentkező élő jog elválása, elkülönülése a jogszociológia legjellegzetesebb problémája, aminek a vizsgálatára valamennyi országban már történtek kezdeményezések. 1953 óta pl. már a Szovjetunióban is figyelemmel vannak a társadalmi jelenségek jogi oldalára, tehát azt is vizsgálat tárgyává teszik, hogy a törvények hogyan mennek át az életbe. Az új társadalmi struktúrában a nép jogi kultúrájának a törvényi követelményként meghatározott szabályokkal való összehasonlítása azért volt fontos a szovjet állam számára, mert területén különböző műveltségi fokon és vallási meggyőződésben levő nemzetiségek is élnek. Pl. egyes kaukázusi népek szokásjoga még sokáig elismerte a többnejűséget, a nők jogfosztott állapotát, a családi megtorlás igazságosságát. Emiatt egyes helyeken jog és szokásjog között naponta került összeütközésre sor.

A helyi szokás érvényesülését a törvénnyel szemben sok helyen a bírói gyakorlat is kénytelen elismerni. Pl. a magyar Legfelsőbb Bíróság abban a kérdésben, hogy a fiatal pár részére a házasságkötés napján a rokonság részéről adott ajándék a férfi vagy az újasszony tulajdonát képezi-e, sokáig a helyi szokás domináló szerepét tartotta irányadónak. Ez ugyanis az ország területén belül helyileg is változó volt, mert ismertek voltak olyan megoldások, hogy amit a férj családja adott, az a férfié, amit a nőé adott, az pedig az övé volt, vagy minden közösbe került, de nagyon sok helyen mindezzel szemben azt tartották igazságosnak, hogy ezek az ajándékok mind a nő tulajdonába kerüljenek.

Franciaországban a falusi szokást — R. Maunier szerint — mint a jog helyettesítőjét, vagy interpretálóját, megvilágítóját ismerik el, törvény hiányában azonban kiegészítő szerepet biztosítanak neki. Maunier nagyon szellemesen jegyezte meg, hogy a jogi szokások nélkül „a jogi

professorok joga a levegőben lógná". Ez a megjegyzés többé-kevésbé valamennyi európai jogra érvényesnek tekinthető.

Az Európában élő népeknek nemcsak a nyelve, viselete, díszítő művészete, folklórja mutat rendkívül színes, változatos, gazdag és gyönyörködhető képet, hanem jogi szokásaik is, tehát azok a szabályok, amelyek a kisebb közösségeken belül jogi tudatukat, magatartásukat befolyásolják. Tudományos feldolgozásuk is megindult Európa szinte valamennyi országában.

E hatalmas munkához a jogi néprajz művelőinek, a jogtörténészeknek és a jogszociológusoknak közös együttműködése szükséges.

Irodalom

- O. BRANKOVIĆ: A vérbosszú rabjai. Ilustrovana politika. 1970. 626. sz.
E. KÜNSSBERG: Rechtliche Volkskunde. Halle, 1936.
F. MAROI: Costumanze giuridiche popolari. Roma, 1925.
J. MORVAY: Asszonyok a nagycsaládban. Budapest, 1956.
K. OSTEBRG: Norsk Bonderet. Oslo, 1914—1936.
E. TÁRKÁNY—SZÚCS: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. In: Ethnologia Europaea. Paris, 1967, 3.
R. VULCANESCU: Etnologie juridica. Bucurest, 1970.

Rezime

Živi pravni običaji u Evropi

Krajem prošloga i početkom našega veka najugledniji evropski pravni stručnjaci su smatrali, da u dvadesetom veku razvijeni pravni sistemi sačiniti takvu kompletnu celinu, koji će odnositi na sve probleme svakodnevnog života. Međutim, ova predviđanja pravnika nisu se ostvarila ni u sedamdesetim godinama našega veka, svedoci smo i danas kontinuiteta drevnih pravnih običaja, pravna etnografija i dan danas ima široke mogućnosti za prikupljanje folklornog blaga takve vrste.

Autor teksta analizira pravne običaje zajedničkog rada u seoskim sredinama, a naročito ističe krvnu osvetu, koja i dan danas nezaobilazna stvarnost u nekim sredinama Evrope. Problemi vlasništva i nasleđstva i u našim danima se ponegde rešavaju u duhu drevnih pravnih običaja, koji su zadržali i konzervirali mnoge elemente patrijarhalnog društva, nekad iz prvobitne zajednice.

Pravni sistemi nekih sredina čak i u međunarodnim trgovinskim aranžmanima uzimaju u obzir pravne običaje, prema tome autor konstatuje, da paralelno sa pisanim pravom i dalje egzistira pravni folklor.

Živi pravni običaji su konzervirali razne slojeve iz raznih perioda društvenog razvoja, nedavno je i poligamija bila važeći običaj kod nekih naroda u Evropi. A kad je i pravna magija poznata kod nekih naroda na Balkanu, onda i pri kraju dvadesetog veka ima još puno posla za istraživače pravne etnologije.

Summary

Living judicial customs in Europe

At the end of the previous and the beginning of this century the leading judicial experts were holding the view that in the 20th century the fully developed judicial systems would result in such a perfect administration of justice that would cover all the problems of our daily life. However these anticipations of the lawyers have not come true, not even in this decade of the present century, we can still witness the continuation of the ancient common laws and customs, the judicial ethnography has still got a far ranging possibility of collecting such folk treasures.

The author of the article is analysing the ruling customs of collective work in rural communities. He is pointing out the blood vengeance, which has been and is still an unavoidable reality in certain parts of Europe. The questions of ownership and heritage are still, somewhere, being solved in the spirit ancient judicial customs, which have kept and preserved many elements of the patriarchal community and sometimes of the tribal alliances.

The legislations of certain communities even in their foreign trade arrangements are taking into account the legal customs, as it is, the author concludes that along with the written system of law there still exists a judicial folklore.

The living legal habits have made possible the survival of different orders of people at different stages of social development. Not a long time ago polygamy was also a ruling habit with some peoples on the Balkans. Then again when magic is still used in judicial procedures by some Balkan peoples, then there is still, at the end of the 20th century, a great deal of work left for the researchers in the field of judicial ethnography.